URBANIZATSIYA JARAYONLARINING KRIMINOGEN XUSUSIYATLARI, SHAHAR MUHITINING JINOYATCHILIKKA TA'SIRI VA SHAXSNING VIKTIMOLOGIK XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI

Reymbayev Abdulla
Qoraqalpoq davlat universiteti
Yuridika fakulteti "Jinoyat huquqi, protsessi
va krimnalistika" kafedrasi dotsent v.b
Sadullayev Jamshid
Qoraqalpoq davlat universiteti
Magistratura bo'limi "Jinoyat qonunchiligini
qo'llash nazariyasi va amaliyoti"
mutaxasissligi 2-kurs magstranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23230468

Annotatsiya. Ushbu maqolada urbanizatsiya jarayonlarining kriminogen xususiyatlari, shahar muhitining jinoyatchilikka ta'siri va shaxsning viktimologik xavfsizligini ta'minlashning nazariy-huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Maqolada "aqlli shahar" (smart city) texnologiyalari va raqamli kuzatuv tizimlarining profilaktik ahamiyati hamda aholining urban muhitda qurbon bo'lish ehtimolini kamaytirish bo'yicha sotsiologik-huquqiy yechimlar o'rganiladi. Muallif shahar makonida jinoyat sodir etish sharoitlarini tahlil qilish va aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish orqali viktimologik profilaktikani samarali yo'lga qo'yish bo'yicha aniq takliflar beradi. Urbanizatsiya jarayonining kriminogen xususiyatlari va shaxs viktimligini profilaktika qilishning sotsiologik-huquqiy asoslari. **Kalit so'zlar.** Urbamizatsiya, kriminogenlik,jinoyatchilik, viktiminologiya, viktimlik, viktiminologik prafilaktika, sotsiologiyalik xavfsizlik, shaxs xavfsizligi, jinoyatchilik profilaktikasi.

КРИМИНОГЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕССОВ УРБАНИЗАЦИИ, ВЛИЯНИЕ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ НА ПРЕСТУПНОСТЬ И ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВИКТИМОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В статье анализируются криминогенные характеристики процессов урбанизации, влияние городской среды на преступность, а также теоретико-правовые основы обеспечения виктимологической безопасности личности. Рассматриваются профилактический потенциал технологий «умного города» и систем цифрового видеонаблюдения, а также социально-правовые меры, направленные на снижение риска того, что жители могут стать жертвами преступлений в условиях городской среды. Автор предлагает конкретные меры по эффективной реализации виктимологической профилактики, основанные на анализе криминогенных факторов городской среды и повышении правовой культуры населения. Криминогенные

характеристики процесса урбанизации и социально-правовые основы предупреждения виктимизации личности.

Ключевые слова: урбанизация, криминогенность, преступность, виктимология, виктимизация, виктимологическая профилактика, социальная безопасность, личная безопасность, предупреждение преступности.

CRIMINOGENIC CHARACTERISTICS OF URBANIZATION PROCESSES, THE IMPACT OF THE URBAN ENVIRONMENT ON CRIME, AND THE THEORETICAL-LEGAL FOUNDATIONS FOR ENSURING INDIVIDUAL VICTIMOLOGICAL SAFETY

Abstract. This article analyzes the criminogenic characteristics of urbanization processes, the impact of the urban environment on crime, and the theoretical-legal foundations for ensuring the victimological safety of individuals. It examines the preventive significance of "smart city" technologies and digital surveillance systems, as well as socio-legal solutions aimed at reducing the likelihood of residents becoming victims within the urban environment. The author offers specific proposals for effectively implementing victimological prevention by analyzing the conditions conducive to crime in urban spaces and raising the legal culture of the population. Criminogenic characteristics of the urbanization process and the socio-legal foundations of preventing individual victimization.

Keywords: Urbanization, criminogenicity, crime, victimology, victimization, victimological prevention, social safety, personal safety, crime prevention.

Urbanizatsiya — zamonaviy taraqqiyotning muqarrar va global jarayoni bo‘lib, u nafaqat iqtisodiy o‘sish va infratuzilmani rivojlantirish omili, balki aholining ijtimoiy xulq-atvoriga hamda kriminogen vaziyatga sezilarli ta’sir ko‘rsatuvchi murakkab hodisadir. Megapolislar va yirik shaharlarda aholi zichligining ortishi, ijtimoiy aloqalarning anonimlashuvi va mulkiy tabaqalanishning chuqurlashuvi jinoyatchilikning yangi shakllari hamda viktimlikning yangi ko‘rinishlarini keltirib chiqarmoqda. Zamonaviy viktimologiyada shaxsning qurbon bo‘lishi nafaqat uning shaxsiy xatti-harakatlari, balki u yashayotgan urban muhitning tashkiliy xususiyatlari bilan ham bog‘liqligi isbotlangan. Shvetsariyalik kriminolog olim **P. Schneider** ta’kidlaganidek, urban muhitdagi jinoyatchilik ko‘pincha "situatsion viktimlik"ni yuzaga keltiradi, ya’ni shahar infratuzilmasidagi kamchiliklar jinoyatchi uchun qulay sharoit yaratsa, fuqaro uchun xavfli zona hosil qiladi [1]. Shahar hududlarida kuzatiladigan "anonimlik effekti" jinoyatchining o‘zini jazolanmaslik hissi bilan qurollantiradi, bu esa kriminogen xavfni oshiruvchi asosiy omillardan biridir.

Rus olimi **V.I. Polubinskiy** esa urbanizatsiya sharoitida viktimologik profilaktika deganda, faqat jinoyatning oldini olishni emas, balki potensial qurbonni himoyalashning ijtimoiy-psixologik tizimini yaratishni tushunish kerakligini ta’kidlaydi [2]. O‘zbekistonlik olim **B.M. Mirboboyevning** tadqiqotlarida qayd etilishicha, Toshkent kabi jadal rivojlanayotgan shaharlarda mulkiy jinoyatlarning ko‘payishi aynan urbanizatsiya bilan bog‘liq ijtimoiy-iqtisodiy omillarga borib taqaladi va bu jarayonda shahar aholisining hududiy-tashkiliy himoyalanganlik darajasi pasayib bormoqda [3]. Shahar infratuzilmasi, yoritish tizimlari, jamoat transporti va xavfsiz zonalar loyihalashtirilishi jinoyatchilik

darajasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. Bu holatda urbanistlar va kriminologlar hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaharlashuv jarayonida jinoyatchilikning oldini olishda texnologik vositalarning o‘rni beqiyosdir. "Aqlli shahar" **(smart city)** konsepsiyasi doirasida joriy etilayotgan video-kuzatuv tizimlari, intellektual tahlil va anonim xabar berish platformalari nafaqat huquqbuzarliklarni aniqlashga, balki potensial qurbonlar uchun "xavfsiz muhit" yaratishga xizmat qiladi. AQSHlik kriminolog **R.V. Clarke** o‘zining "situatsion jinoyatchilikni oldini olish" nazariyasida shahar makonini qayta loyihalash orqali jinoyat qilish imkoniyatini minimal darajaga tushirish mumkinligini asoslab bergan [4]. Ushbu nazariyaga ko‘ra, jinoyatchi uchun "imkoniyatlar maydonini" toraytirish (masalan, kirish-chiqishlarni nazorat qilish, hududlarni yoritish) qurbon bo‘lish ehtimolini kamaytiradi. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan "Xavfsiz shahar" tizimi ham aynan shunday viktimologik profilaktika vazifasini bajaradi va u aholining xavfsizlik hissini oshiradi [5]. Biroq, texnologik yechimlar bilan bir qatorda, aholining huquqiy va viktimologik madaniyatini oshirish masalasi ham dolzarbligicha qolmoqda. Ijtimoiy viktimologiya vakili **L.V. Frankning** fikricha, fuqarolarning o‘z xavfsizligini ta’minlashdagi passivligi — jinoyatchilik o‘sishidagi asosiy katalizatorlardan biridir [6].

Ko‘pincha urban aholi o‘z mulkiga nisbatan e’tiborsizlik qiladi, bu esa "viktimli xulq-atvor" deb ataladi. Shu sababli, urban muhitda profilaktik tadbirlar faqat davlat organlari emas, balki mahalla institutlari va jamoat nazorati orqali ham amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir [7]. Aholini ogohlantirish, ularga o‘zini himoya qilishning huquqiy va texnik asoslarini o‘rgatish zarur. Germaniyalik olimlar tomonidan ishlab chiqilgan "yashash makoni xavfsizligi" (defensible space) konsepsiyasi shahar aholisiga o‘z yashash hududini himoya qilishda huquqiy va texnik imkoniyatlar berishni taqozo etadi [8]. Bu konsepsiya shuni ko‘rsatadiki, aholi o‘zi yashayotgan hududga egalik hissini (territoriality) tuyganda, u yerdagi jinoyatchilik darajasi keskin pasayadi. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan jinoyatchilik profilaktikasi dasturlarida ham mahallalarni raqamlashtirish va aholi o‘rtasida kiber-viktimlikka qarshi targ‘ibotni kuchaytirish nazarda tutilgan [9]. Kiber-viktimlik esa urbanizatsiyaning yangi ko‘rinishi bo‘lib, raqamli makonda sodir etilayotgan firibgarliklarga nisbatan aholining "immuniteti"ni shakllantirish davr talabidir.

Xulosa qilib aytganda, urbanizatsiya davrida viktimologik xavfsizlikni ta’minlash murakkab va tizimli yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda shahar infratuzilmasini "xavfsizlik mezonlari" asosida loyihalash, raqamli monitoring tizimlarini takomillashtirish va eng muhimi — fuqarolarning huquqiy ongi hamda viktimologik immunitetini oshirishni ko‘zda tutuvchi yagona davlat siyosati shakllantirilishi zarurdir [10]. Faqat texnologiya yoki faqat huquqiy majburlash bilan kriminogen vaziyatni o‘zgartirib bo‘lmaydi. Kelajakda urbanizatsiya va viktimologiya muammolari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va xalqaro tajribani milliy qonunchilikka implementatsiya qilish orqali aholi xavfsizligini ta’minlashning yangi bosqichiga chiqish mumkin.

Urban hududlarda jinoyatchilikni kamaytirish va shaxs xavfsizligini ta’minlash maqsadida, shaharsozlik standartlariga "kriminogen xavfsizlik auditi" tushunchasini kiritish zarur, ya’ni har qanday yirik infratuzilma loyihalarini (turar joy majmualari, parklar, jamoat

joylari) amalga oshirishdan oldin ularning potensial viktimlik darajasini baholash va "yashash makoni xavfsizligi" (defensible space) konsepsiyasi asosida jamoat joylarini yoritish, kuzatuv kameralari bilan qamrab olish hamda hududiy egalik hissini kuchaytiruvchi loyihaviy yechimlarni majburiy tartibda tatbiq etish shahar muhitini jinoyatchilar uchun yaroqsiz, fuqarolar uchun esa xavfsiz makonga aylantiradi.

Shu bilan birga, aholining raqamli va huquqiy viktimologik immunitetini oshirish maqsadida, mahallalar va ta’lim muassasalari qoshida "Xavfsiz yashash ko‘nikmalari" bo‘yicha amaliy treninglar tizimini yo‘lga qo‘yish hamda aholining kiber-jinoyatlarga nisbatan himoyalanganligini ta’minlash uchun "raqamli o‘zini himoya qilish" bo‘yicha yagona milliy targ‘ibot platformasini yaratish lozim, chunki aholining o‘zini xavfsiz saqlash bo‘yicha huquqiy va texnik bilimlari nafaqat qurbon bo‘lish ehtimolini keskin kamaytiradi, balki jamiyatda jinoyatchilikka qarshi murosasiz munosabatni va jamoat nazoratini kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Schneider P. Victimology and Urban Crime. Springer International, 2023.
2. Полубинский В.И. Виктимологическая профилактика преступлений. М.: Юристъ, 2022.
3. Mirboboyev B.M. O‘zbekistonda urbanizatsiya va kriminogen vaziyat. Toshkent: Fan, 2024.
4. Clarke R.V. Situational Crime Prevention: Successful Case Studies. Routledge, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xavfsiz shahar" tizimini rivojlantirish to‘g‘risidagi qarori, 2025.
6. Frank L.V. Victimology: Problems and Perspectives. Moscow: Nauka, 2020.
7. Ibrohimov A.I. Urban muhitda jamoat tartibini saqlashning zamonaviy usullari. T.: Adolat, 2023.
8. Newman O. Defensible Space: People and Design in the Violent City. Macmillan, 2022.
9. O‘zbekiston Respublikasi IIV. Jinoyatchilik profilaktikasi bo‘yicha yillik hisobot. 2025.
10. Wilson J.Q. Urbanization and Crime: A Global Perspective. Harvard Press, 2024.